

Metka Gombač

Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor in njegovo delovanje v zvezi s problematiko meje med Italijo in Jugoslavijo 1945 - 1947

Poleti 1944 v pričakovanju izkrcanja angloame-riške vojske na Jadranu, je vodstvo NOB na Slovenskem izdalo odlok o izvolitvi Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PNOO) kot najvišjega upravnega in oblastvenega organa v Slovenskem primorju. Izvolili so ga 15. 9. 1944 odposlanci okrajev in okrožij iz vse pokrajine, tudi iz Trsta. Prvi predsednik je postal France Bevk, podpredsednika Branko Babič in Lavo Čermelj, tajnik pa Joža Vilfan.

Od izvolitve dalje je PNOO vodil upravo Primorja. Organizirali so široko administrativno dejavnost z odseki, oddelki, komisijami in referati. To dejavnost so razširili z zelo razvejano mrežo okrajnih in krajevnih NOO na vso Primorsko. Organi oblasti so se vse od jeseni 1944 pripravljali na prevzem oblasti v krajih, kjer je bil okupator še zelo močan, predvsem v večjih primorskih mestih, kjer so bile močne okupatorske postojanke. V upravnem smislu je bilo ozemlje Slovenskega primorja razdeljeno na sledeča okrožja: južnoprimorsko, srednjeprimorsko, zahodnoprimorsko, severnoprimorsko in okrožje Trst. Povsod kjer se je dalo, so v septembru in oktobru 1944 izvolili člane krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO), izvolili odposlance v okrajne narodnoosvobodilne skupščine in organizirali zasedanja okrajnih narodnoosvobodilnih skupščin, kjer so izvolili tudi narodna sodišča.

Ko se je PNOO maja 1945 preselil v Trst, je skušal v maju in juniju 1945 vzpostaviti civilno upravo, kakršna je osnoval že med vojno. Če je KP predstavljala vodilno politično stranko, je bila SIAU talilni lonec (melting pot) načrtovanega sožitja med obema narodoma in če so sindikalne, mladinske in ženske organizacije predstavljale civilno družbo, je bil PNOO z vsemi svojimi administrativnimi, upravnimi, oblastvenimi in političnimi funkcijami bistvo decentralizirane državne uprave, z zakonodajno, izvršno in sodno funkcijo v Slovenskem primorju in Trstu.

Že 6. 5. 1945 so uvedli novo upravnoteritorialno razdelitev (odlok je izšel 12. 5. 1945), po

kateri je bilo ozemlje Slovenskega primorja in Trsta razdeljeno na goriško okrožje, ki je bilo sestavljeno iz 16 okrajnih NOO, tržaško okrožje, ki ga je sestavljalo 9 okrajnih NOO ter na avtonomno mesto Trst, ki je bilo razdeljeno na 5 rajonskih odborov, okrajni NOO Opčine z 10 krajevnimi NOO.

Po diktatu in podpisu beograjskega in devinskega sporazuma (9. in 20. 6. 1945), je prišlo do formiranja cone A in cone B. V coni A je bila vzpostavljena ZVU (Zavezniška vojaška uprava). Ker je Morganova linija razdelila ozemlje Slovenskega primorja na dve coni, je moral PNOO uvesti novo upravnoteritorialno razdelitev, ozemlje v coni A je ostalo razdeljeno med dve okrožji, tržaško in goriško, vendar se je tržaško okrožje zmanjšalo na štiri okraje, goriško pa na devet okrajev. Že 13. 6. 1945 (odlok o ukinitvi ima datum 23. 6. 1945) je ZVU prepovedala delovanje Narodne zaščite, ki je bila izvršni organ odseka za notranje zadeve pri PNOO. Nato so 3. 7. 1945 zavezniki izdali ukaz s katerim so ukinili sodno oblast, ki jo je vzpostavil PNOO. Z ukazom št. 11 o krajevni upravi pa so 11. 8. 1945 uvedli upravo, kakršna je bila v Julijski krajini pred 8. 9. 1943. PNOO je na ta način izgubil oblastno funkcijo in je v naslednjih mesecih moral svoje delo prilagoditi novonastalim razmeram in pogojem, ki jih je tokrat narekovala ZVU. PNOO glede sodelovanja pri postavljanju civilne uprave s predstavniki ZVU ni našel skupnega jezika, saj je stal na stališču, da so edini izvoljeni predstavniki ljudske oblasti, ki je zamenjala prejšnjo upravo. V mesecih juniju, juliju in avgustu 1945, je prišlo do mnogih srečanj med predstavniki PNOO in zavezniške oblasti, vendar skupnega jezika glede sodelovanja pri upravljanju tega ozemlja niso našli.

V coni B, ki je prišla pod vojaško upravo jugoslovanske armade, je bilo postavljeno Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini. To je bilo tako imenovano vzhodnoprimorsko okrožje, ki ga je vodil France Perovšek. Poverjeništvo PNOO je bilo za svoje delo odgovorno PNOO v Trstu in skupščini

ljudskih odposlancev. PNOO je po ukazu št. 11 moral svoje delo prilagoditi novim razmeram. Postal je posvetovalni organ, in zopet je moral reorganizirati delo svojih odsekov, oddelkov in komisij. Če je bila do tedaj na prvem mestu borba za priznanje ljudske oblasti pa so pri PNOO od jeseni 1945 dalje poudarjali pomen boja za priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji.

Vprašanje Julijske krajine je takoj po koncu vojne znova prišlo na dnevni red mednarodne politike.¹

Že na berlinski ali potsdamski konferenci med predsedniki treh velesil, ZDA, SZ in VB, ki je potekala od 17. julija do 2. avgusta 1945, so med drugim govorili tudi o pripravi mirovne pogodbe z Italijo. Glede Italije so se sporazumeli, da ji priznajo prednost pri sklenitvi mirovne pogodbe. Sprejet je bil sporazum o ustanovitvi Sveta ministrov zunanjih zadev, sestavljali pa so ga zunanji ministri Združenega kraljestva, SZ, Francije, ZDA in Kitajske. Na prvi seji Sveta ministrov zunanjih zadev v Londonu, od 11. septembra do 2. oktobra 1945, sta E. Kardelj za Jugoslavijo in A. De Gasperi za Italijo podala stališča svojih držav, glede ozemeljskih razdelitev. Mejna linija jugoslovanskega predloga je imela za osnovo narodnostno mejo, s tem da narodnostno mešani otoki znotraj teh ozemelj ne bi vplivali na razmejitve. Za Trst, kjer je živela približno polovica vseh Italijanov vzhodno od narodnostne meje, pa je predlog predvidel status posebne federalne enote v okviru Jugoslavije. L. Leontić, takratni jugoslovanski ambasador v Londonu, član jugoslovanske delegacije na pogajanjih, je na zasedanju predstavil tudi memorandum vlade DFJ glede Julijske krajine.

Italijanski predlog je slonel na tako imenovani Wilsonovi liniji (izpred leta 1920), popravljeni v južnem delu v korist Italije, ki bi ohranila bazen Raše. Italijani so zahtevali tudi avtonomijo za Reko in manjšinjska jamstva za Zadar ter privolili v internalizacijo tržaškega pristanišča. Dne 19. septembra 1945 so na predlog ameriškega zunanjega ministra J. Byrnesa sprejeli kompromisen sklep o ustanovitvi komisije izvedencev, ki so ji dali okvirna navodila: 1) državna meja se mora v glavnem strinjati z etnično in 2) proučiti mednarodne ureditve, da bi zajamčili enakopravno uporabo tržaškega pristanišča.

Svet zunanjih ministrov se je sestal še na konferenci v Moskvi (od 16. do 26. decembra 1945), kjer so rešili vprašanje priprave in izpeljave mirov-

ne pogodbe z Italijo.²

Zasedanja v Londonu se je udeležil tudi dr. Stanko Peterin, javni tožilec pri PNOO (po ukinitvi inštitucije javnega tožilca je prevzel vodenje upravno - politične komisije) in je o tem poročal 12. 10. 1945 na seji predsedstva PNOO.

Zbrati in pripraviti je moral predvsem material, ki je dokazoval uspešno delovanje ljudske oblasti v Slovenskem primorju ter podpise za priključitev k Jugoslaviji, s katerimi bi dokazali, da gre za voljo večine prebivalstva Julijske krajine. Akcijo zbiranja podpisov za priključitev k Jugoslaviji, so v Slovenskem primorju in Istri organizirali le petnajst dni po ukazu št. 11 (z dne 11. 8. 1945), s katerim je ZVU odvzela NOO oblastno funkcijo. Šlo je za neke vrste plebiscit, ki bi številčno dokazal podporo prebivalstva glede pripadnosti teh krajev. Zbiranje podpisov je potekalo hitro, zbrali so jih preko 200.000, večina podpisov je bilo zbranih v šestih dneh.

V Beogradu se je Peterin priključil jugoslovanski delegaciji, ki je odpotovala v London. Opravljal je funkcijo tajnika etnografske sekcije (poleg pravne in ekonomske), kjer so bili med drugimi tudi Fran Zwitter in Lavo Čermelj. Delo etnografske skupine je bilo predvsem v študiju zapadne meje, pri tem je bil dan poseben poudarek prikazu narodnostne sestave prebivalstva v pasu od Trsta do Tržiča. Na vprašanje Zorka Jeliniča (pri PNOO je vodil prosvetno - kulturno komisijo), kaj so govorili o Goriških Brdih je Peterin povedal, da so na londonski konferenci razpravljali o narodnostni meji, podrobnosti pa še niso obravnavali.³

Zaradi sklepa londonske konference o imenovanju komisije izvedencev, ki si bo na kraju samem ogledala razmere, so pri PNOO v Trstu ustanovili študijski odsek ter se tako vključili v boj za razmejitve na mirovnih sestankih. Vodstvo odseka so prevzeli Dušan Rybař, Boris Zajc, Roman Pahor in Angel Kukanja. V najkrajšem času so pritegnili znanstvenike in strokovnjake na tržaškem in goriškem. V sodelovanju z Oddelkom za mejna vprašanja pri Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS v Ljubljani, ki ga je vodil Lojze Ude in Inštitutom za proučevanje mednarodnih vprašanj pri ministrstvu za zunanje zadeve v Beogradu, katerega znanstveni tajnik je bil Fran Zwitter, so pripravili in izdelali najrazličnejše študije, elaborate in raziskave s področja zgodovinopisja, etnologije, geografije, jezikoslovja itd., za vsa področja, kjer so

¹ Metka Gombač, PNOO za Slovensko primorje in Trst, Jadranski koledar 1995, Trst, str. 169 - 172.
Tone Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941 - 1945, št. 3. Mi volimo, Ljubljana, 1991, str. 322 - 348.
Arhiv R Slovenije (AS) (prej Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino, Partizanski arhiv, fasc. 540/VI, Poročilo dr. J. Vilfana.

² Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana, 1961, str. 131 - 141.

Fran Zwitter, Julijska Krajina po drugi svetovni vojni, Geografski vestnik, Ljubljana, XIX, 1-4, 1947, str. 18 - 19.

³ AS, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (PNOO), fasc. 1/I, Zapisnik seje predsedstva PNOO, 12. 10. 1945.

AS, Zbirka podpisov za priključitev k Jugoslaviji, 1945.

živeli Slovenci v okviru italijanske države. V Gorici pa je pri goriškem okrožju deloval okrožni študijski odsek, ki ga je vodil dr. Josip Birska kot načelnik, njegovi člani so bili dr. Ivo Juvančič, Avgust Sfiligoj in Ludvik Zorzut.⁴

Študijski odsek pri goriškem okrožju je opravil izredno pomembno delo v Beneški Sloveniji, Karnalski dolini in Reziji, v krajih, ki so bili upravno dodeljeni Videmski pokrajini in za katere je jugoslovanska delegacija že v Devinu in jugoslovanska vlada v posebni noti 13. 12. 1945, zahtevala vključitev v okupacijsko cono A, vendar brez uspeha.

Predvsem Ludvik Zorzut je v jeseni 1945 in v začetku leta 1946 večkrat obiskal Beneško Slovenijo in navezal močne stike s slovenskimi duhovniki: Ivanom Trinkom, Paskvalom Gujonom, Antonom Cuffolo in drugimi zavednimi Slovenci. Zaostritev mednarodne situacije ob vprašanju razmejitve, kjer bilo eno od vprašanj tudi Beneška Slovenija, je še kako vplivalo na razmere v tej pokrajini in jih zaostrilo do skrajnih meja. Kljub temu so pripravili spomenico in delegacijo iz Beneške Slovenije, ki bi šla na razgovore s predstavniki ekspertov za meje.⁵

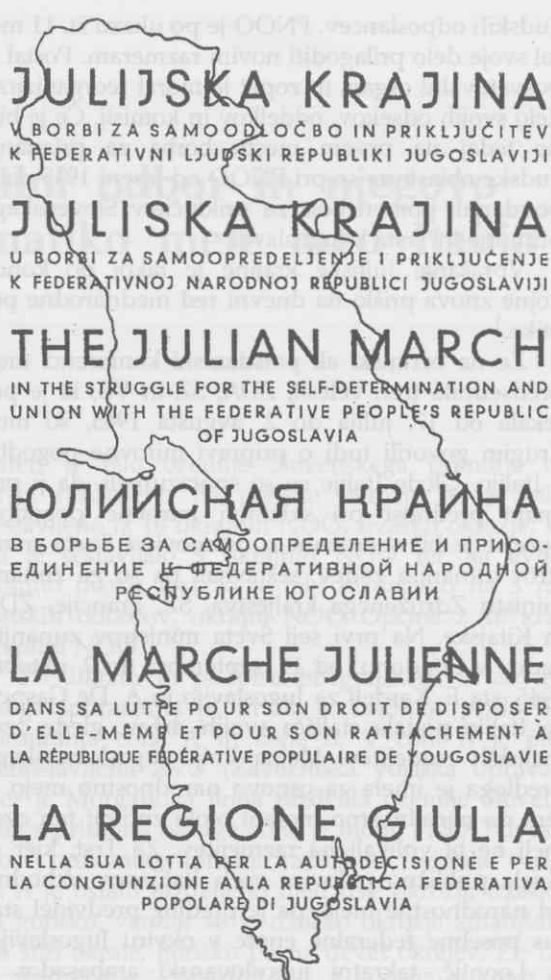
Napoved, da bo prišla mednarodna razmejitvena komisija, ki bo vsestransko proučevala stanje v Julijski krajini in Trstu, je še pospešila že tako aktivno delovanje študijskega odseka v jeseni in pozimi 1945 in v prvih mesecih leta 1946. V času največje aktivnosti, je bilo pri študijskem odseku zaposlenih 14 ljudi, uporabljali so tudi naziv Inštitut za proučevanje Julijske krajine v Trstu. Krojna vsega dela tega odseka oziroma inštituta, je gotovo priprava Spomenice PNOO, ki je v času, v katerem je nastala, v dobrih šestih mesecih, izredno delo. Sestavljajo jo trije deli. Prvi del z naslovom Narodnostne in gospodarske osnove Julijske krajine, je razdeljen na uvod, etnografski del in ekonomski del in vsebuje 28 slikovnih prilog. Drugi del prikazuje borbo prebivalcev Julijske krajine za svobodo in pravico do samoodločbe, časovno zajema leta 1915 - 1945, priloženih pa mu je tudi 54 slikovnih prilog. Tretji del z naslovom Julijska krajina - pokrajina in ljudje pa predstavlja kraje, narodne motive, kulturo, kulturne ustvarjalce, šole in učitelje, duhovnike in njihovo delovanje; ta del je obogaten z 93 slikovnimi prilogami. Spomenica je pisana tudi v angleškem, ruskem, francoskem jeziku, pri fotografaskem gradivu pa je poudarek na slovenskem delu Julijske krajine.⁶

⁴ Fran Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. Osvoboditev Slovenije 1945, Ljubljana 1977, str. 258 - 276.

AS, PNOO, fasc. 379/I, Zapisnik z dne 27. 9. 1945.

⁵ Metka Gombač, Beneška Slovenija 1945 - 1946, Zgodovinski časopis, 46/4, Ljubljana, 1992, str. 502 - 217.

⁶ Vlasta Beltram, Glasnik št. 3, Pariška mirovna pogodba. Katalog k razstavi in program mednarodne konference,

Spomenica PNOO, ki so jo izročili mednarodni razmejitveni komisiji, 12. 3. 1946.

Mednarodna razmejitvena komisija je pričela z rednim delom v Trstu 9. 3. 1946 in ostala do začetka aprila 1946. V tem času je obiskala mnoga mesta in kraje v coni A in coni B Julijske krajine in bila tudi v Beneški Sloveniji. V času njenega bivanja v Julijski krajini, sta se tako slovenska kot italijanska stran vsestransko angažirali. Člani mednarodne razmejitvene komisije so v tem času opravili med drugim tudi 52 razgovorov, sprejeli okoli 4000 peticij od katerih je bilo 3650 v podporo jugoslovanskim zahtevam in 350 v korist italijanskih zahtev.⁷

Vsa ta dogajanja so se navzven kazala tudi v množičnih manifestacijah in demonstracijah, kot eni izmed oblik propagandnega boja. Vrhunec so dosegle prav v prvi polovici leta 1946. Manifestacije je praviloma organizirala SIAU, pri njih pa je vedno sodeloval tudi PNOO preko svojih od-

Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper, 1997, str. 58.

⁷ Vlasta Beltram, Glasnik, št. 3 ..., str. 54.

sekov. Manifestacije in demonstracije so organizirali po celotni Julijski krajini, najbolj množične pa so bile prav v Trstu.

Izredno razširjeno izkazovanje podpore jugoslovanskim zahtevam na razmejitvenih pogajanjih je bilo tudi pošiljanje resolucij in brzojavk. Zbirka resolucij, ki je shranjena v Arhivu Slovenije, Referat II. obsega 16 škatel, poleg tega pa jih hranijo tudi v Muzeju novejšje zgodovine v Ljubljani, goriškem muzeju, koperskem muzeju in arhivu. To nam potrjuje izredno razširjeno obliko množične podpore, ki je svoj vrhunec prav tako dosegla v prvi polovici leta 1946. Naslovniki so bili različni, od sveta zunanjih ministrov, razmejitvene komisije, vlad držav, ki so sodelovale na mirovni konferenci v Parizu, posameznih članov delegacij različnih držav; prihajale so iz Julijske krajine in iz raznih krajev Slovenije, pošiljali pa so jih tudi Slovenci po svetu. Resolucije so bile pisane v raznih oblikah, v rokopisih ali tipkane na pisalni stroj, v slovenskem, italijanskem in hrvaškem jeziku, mnoge med njimi so izdelane zelo skrbno, lepo oblikovane, opremljene z risbami, pečati, slikami, vezane v album, nekatere celo shranjene v štafetnih palicah. Vsebinsko jim je skupno to, da zahtevajo priključitev Slovenskega primorja in Trsta k Jugoslaviji.⁸

Iz zaupnega poročila ZVU, ki je poročalo o teh dogodkih, je razvidno, kako so predstavniki razmejitvene komisije ob svojem prihodu v Trst, pripravili vrstni red razgovorov, sprejeti kriterij je bila množična podpora in vpliv posameznih institucij v Julijski krajini. Zelo značilno je, da so prve sprejeli 12. 3. 1946, predstavnike PNOO: Franceta Bevka, Borisa Puca in Eugenia Laurentia. Sledili so zastopniki italijanskega CLN: Fonda, Buda in Grafon, predstavniki Slovansko italijanske antifašistične unije, naslednji dan pa predstavniki italijanskih sindikatov in pro jugoslovanskih sindikatov.⁹ Iz zapisnika razgovora s predstavniki PNOO je razvidno, da je ta potekal dokaj sproščeno. Govorili so predvsem o Trstu in bližnji okolici (15 km) ter o delovanju PNOO. Izvedence je še posebej zanimalo številčno stanje prebivalstva, stanje slovenskega osnovnega in srednjega šolstva in jezik, ki se uporablja v tržaških cerkvah.¹⁰

Oba študijska odseka, tako tržaški kot goriški, sta poleg drugega dela organizirala po svojih okrajih delegate za sprejem razmejitvene komisije, ko bi ta prišla v njihove kraje. Sestavili so sezname uglednih ljudi, informatorjev, tudi za Beneško Slovenijo in Kanalsko dolino, ki so bili pripravljene

argumentirano odgovarjati na vprašanja članov komisije. Organizirali so sprejeme in pogostitve in celo "izvidniško" skupino, ki je spremljala premikanje članov komisije po Trstu. Ker niso imeli avtomobila, jim to slednje ni prav dobro uspelo, obstajajo pa zapisi o tem, kdaj je kakšen član komisije zapustil, oziroma se je vrnil v hotel in v katero smer se je odpravil.¹¹

V podporo in pripravo že prej omenjene spomenice namenjene mednarodni razmejitveni komisiji, da bi ugotovili tedanje narodnostno stanje predvsem na spornem ozemlju, se je predsedstvo PNOO v jeseni 1945 odločilo še za eno izredno težko izvedljivo in zahtevno nalogo in sicer za popis prebivalstva. Imenovana je bila komisija za ljudsko štetje, tako imenovana anketna komisija, vodil jo je dr. Marjan Mašera, ki je pripravila pogoje in navodila za popis. Šlo jim je predvsem za to, da izpeljejo primerjavo z avstro - ogrskim popisom iz leta 1910, zato je popis potekal analogno takratni upravni razdelitvi (pokrajina, politični okraji, sodni okraji, občine, kraji). Akcija ljudskega štetja je stekla 1. 10. 1945 in zaobjela vse kraje in prebivalce cone A ter koperski in piranski sodni okraj. Popisovanje je potekalo po dveh linijah: popisovalni in izvedenski. Vsaka je imela centralno komisijo z načelnikom in zastopniki okrajev, okrajne komisije in krajevne komisije. V občinah z absolutno slovensko večino so popisovali prebivalstvo vseh narodnosti. Izjema je bila samo pri nekaterih predmestjih mesta Trst, kjer so zaradi različnih težav popisani le prebivalci slovenske narodnosti. V občinah z italijansko večino prebivalstva, so popisani samo prebivalci slovenske narodnosti; edino v sodnih okrajih Koper in Piran, ki sta se nahajala v coni B, je bilo popisano vse prebivalstvo, izjemo predstavlja zopet mesto Milje, kjer so popisani le Slovenci. Razmišljali so o tem, da bi popis prebivalstva izvedli tudi v Beneški Sloveniji. Vendar so spoznali, da bi bilo štetje izvedljivo le v čisto slovenskih farah, na podlagi matičnih knjig, kar bi sestavili duhovniki sami. Na mešanih področjih pa bi bilo to izvedljivo le sumarično, in bi navedli le število prebivalcev. Ker je bilo zamisel res težko izvedljiva, predvsem pa je bilo premalo časa, naprej od razmišljanja niso prišli.

Pri popisovanju so izpolnjevali 14 rubrik; poleg osebnih podatkov še rubrike: izseljeni po letu 1918 in kam, katere šole je popisani obiskovali, poitalijančeni priimek, materin jezik, narodnost, ali se je izjavil za Jugoslavijo. Za popisovalce so bile izdane tudi izkaznice. Gradivo popisivanja prebivalstva je dokaj obsežno in še čaka natančnejše obdelave. Lahko pa rečemo, da so zbrani podatki za posamezne kraje po Krasu precej popolni in uporabni

⁸ AS, Zbirka resolucij za priključitev Slovenskega primorja k Jugoslaviji, 1945 - 1947.

⁹ Public Record Office, London, Foreign Office, 371/59341, 99774, Situacijsko poročilo, 20. 3. 1946.

¹⁰ AS, PNOO, fasc. 54/IV/2, Zapisnik razgovora, 12. 3. 1946.

¹¹ AS, PNOO, fasc. 54/IV/4, Poročilo, marec 1946.

za razne študije, seveda ob primerjavi z drugimi popisi in upoštevanju časa in namena. Za druge predele, npr. mesto Trst pa so ti popisi le delni. Vzroki za to so različni, na eni strani prepoved popisovanja s strani zaveznikov, zato je popisovanje, mišljena so tu predvsem mesta, potekalo konspirativno, na drugi strani pa tudi odpor in previdnost ljudi. Prav za mesto Trst in dele predmestij, dr. M. Mašera v pismu opozarja dr. Lava Čermelja, da navedene številke ne odgovarjajo pravemu stanju in naj bo pri uporabi teh podatkov previden. Za to izredno ambiciozno in v pogojih v kakršnih je nastajalo izredno težko izvedljivo delo, ki je lahko rečemo, presehalo zmožnosti anketne komisije in njenih sodelavcev, so se odločili predvsem zato, da bi dokazali, koliko prebivalstva slovenske narodnosti je bilo v začetku stoletja in opozorili na obdobje fašizma in njegove posledice za prebivalce slovenske narodnosti v Slovenskem primorju in Trstu. Popisovanje se je zavleklo do februarja 1946.¹²

Marca 1946 so sodelavci študijskega odseka v sodelovanju z Ljubljano in Beogradom, pripravili gradivo za dve razstavi, ki sta govorili o narodnoosvobodilnem boju v Julijski krajini in o etnografskih, geografskih, zgodovinskih in gospodarskih dokazih o bivanju slovenskega prebivalstva na tem prostoru. Gradivo z razstave o boju primorskega prebivalstva med drugo svetovno vojno, je odbral Stanislav Renko. Priključili so ga razstavi, ki je bila odprta v Parizu med 19. 6. in 15. 7. 1946 in je prikazovala boj jugoslovanskih narodov za osvoboditev, pomemben del na razstavi pa je bil odmerjen prav Julijski krajini.¹³

Svet zunanjih ministrov je pričel z delom v Parizu 25. 4. 1946. Komisija ekspertov za proučevanje vprašanja italijansko jugoslovanske meje, je v svojem skupnem poročilu predložila štiri razmejitvene črte. E. Kardelj je zavrnil vse predloge in vztrajal na tistem, ki so ga predložili 18. septembra 1945 v Londonu. Vendar so 4. maja 1946 v Parizu sprejeli francoski razmejitveni predlog.¹⁴

Ideji in volje za to, kako čim širšo svetovno javnost opozoriti na problematiko razmejitve med Jugoslavijo in Italijo ter na Slovence, ki živijo na tem prostoru, sodelavcem pri PNOO ni zmanjkalo.

Odhod jugoslovanske delegacije v Pariz.

Sem sodi zamisel o odhodu posebne delegacije Julijske krajine v Pariz, ki se je opremljena z vsem zbranim materialom, konec aprila 1946 podala na pot. Sestavljali so jo predstavniki Slovencev, Hrvatov in Italijanov in sicer France Bevk, slovenski književnik, predsednik delegacije, dr. Guiseppe Pogassi, odvetnik v Trstu, Josip Šestan, predsednik pokrajinskega odbora SIAU za Istro, Gino Faragona, inženir iz Istre, Alessandro Destradi, delavec iz Trsta ter duhovnika Anton Piščanec iz Katinare in Božo Milanović iz Istre (tedaj je bil župnik v Trstu). Delegacija je preko Beograda potovala v Pariz. Božo Milanović se v spominih, ki jih je objavil leta 1976, spominja tega potovanja. Poleg tega, si je kot sam pravi, vsak večer zapisal dogodke tekočega dne, ki so mu pri pisanju spominov seveda zelo koristili. Med tem ko so čakali na francosko vizo, so si v Beogradu ogledali proslavo prvega maja in bili 9. maja sprejeti pri Titu. Sam Milanović se v Beogradu spominja tudi srečanja z E. Kocbekom, ki se je takrat vrnil iz Sovjetske Zveze, kjer se je pogovarjal s cerkvenimi in državnimi predstavniki predvsem o položaju in vlogi cerkve in vere.

V Pariz so odpotovali 11. maja 1946 in se že dan po prihodu sestali s Kardeljem ter razpravljali

¹² Metka Gembač, Avtonomija in decentralizacija jugoslovanske politike ob koncu druge svetovne vojne. Poseben primer: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, *Annales*, 8/96, Koper, 1996, str. 87 - 110.

¹³ AS, PNOO, fasc. 54/II, Poročilo, 19. 1. 1946. Stanislav Renko, *Pariška razstava o boju jugoslovanskih narodov, Jadranski koledar*, Trst, 1976, str. 40 - 42. *Primorski dnevnik*, Trst, *Razstava v Parizu*, 21. 6. 1945, 1. 2, št. 323, str. 1.

¹⁴ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje...* str. 144 - 153.

o mejnih linijah. Sestanku so prisostvovali še Djilas, Bebler in Zlatič.

Delegacija je ostala v Parizu v času, ko je zasedal Svet zunanjih ministrov na prvem (25. 4. - 16. 5. 1946) in na drugem zasedanju (15. 6. - 15. 7. 1946), nekateri člani pa tudi v času zasedanja pariške mirovne konference (29. 7. - 15. 10. 1946).

O delu delegacije v Parizu obstojata tudi dve poročili, ki sta bili podani na sejah predsedstva PNOO leta 1946. Eno je pripravil Josip Šestan, ki se je vrnil v Trst že sredi junija 1946, drugo iz oktobra 1946, pa je podal predsednik delegacije France Bevk. Predvsem drugo poročilo, ki ga je pripravil France Bevk je zelo obširno in govori o tem, kako je delegacija odšla v Pariz z željo in nalogo, da francosko in svetovno javnost seznanj z razmerami v Julijski krajini. V Parizu so nastopali kot izvoljeni predstavniki prebivalcev Julijske krajine, kajti "šibkost nam nasprotne delegacije, ki je prišla za nami", pravi Bevk, je bila v tem, "da so zastopali le ozek krog ljudi". Italijansko delegacijo (pet članov), je vodil Eduardo Marzari, duhovnik, bivši profesor v koprskem semenišču, takrat predsednik italijanskega CLN v Trstu.

Delo primorske delegacije je bilo zelo raznoliko, njeni cilji pa so bili na različnih nivojih. Iskali so osebne stike, širili razno literaturo, pisali članke za časopise, ki so bili pripravljene objaviti njihove prispevke, dajali izjave raznim novinarjem časopisov in za radijske postaje itd. V Parizu so imeli tri dobro obiskane tiskovne konference, dve pa so imeli tudi v Bruslju. Na konferencah je Bevk v podporo pripadnosti Primorske Jugoslaviji predstavil splošne probleme v Julijski krajini. Advokat Pogassi je govoril o tem zakaj so Italijani za priključitev k Jugoslaviji, duhovnik Milanović je govoril o položaju cerkve in odnosu do cerkve, Destradi pa o narodnoosvobodilni borbi v Trstu. Predvsem so iskali stikov z levo usmerjenimi strankami in skupinami, najmanj uspeha so imeli v navezovanju stikov s socialistično stranko Francije. Zanimivi so bili tudi razgovori z raznimi predstavniki katoliških krogov, ki so jim bili različno naklonjeni. Posebno Milanovića so spraševali, zakaj želijo duhovniki raje priključitev k Jugoslaviji, kjer je komunističen režim. Znan je njegov odgovor, ko pravi "državne meje ostanejo stoletja, medtem ko se režimi menjajo, a pod Italijo je v nevarnosti vprašanje obstoja našega naroda."¹⁵

Odmor med prvim in drugim zasedanjem so izkoristili za propagandni obisk v Belgiji, kamor sta odpotovala Milanović in Pogassi. Imela sta vrsto razgovorov z raznimi novinarji, pogovarjala sta se z ministrom za notranje zadeve, 8. 6. pa je bil Milanović na razgovoru pri kardinalu J.E. Van Roeyu.

¹⁵ Bože Milanović, *Moje uspomene*, Pazin, 1976, str. 141 - 142.

Naša delegacija iz Pariza

se zahvaljuje za izraženo zaupanje

Izvršni odbor slovensko italijanske Antifašistične Učije
Trst

Delegacija Julijske krajine v Parizu se Vašemu odboru zahvaljuje za izraženo zaupanje, kakor se zahvaljuje tudi vsem antifašističnim organizacijam za ponovne številne pozdrave, zahvale in zaupnice.

Izjavljamo, da bomo še nadalje trdno vztrajali na svojem mestu v obrambo pravic in zahtev primorskega ljudstva po priključitvi cele Julijske krajine s Trstom k novi Jugoslaviji.

Pariz, 18. VI. 1946.

Za delegacijo Julijske krajine France Bevk — Dr. Giuseppe Pogassi.

Brzjavka poslana delegaciji Julijske krajine v Pariz, Soški tednik, I II, št. 25.

Pripravila sta tudi dve tiskovni konferenci.

Načrtovali so še obisk v Veliki Britaniji, vendar niso dočakali angleškega dovoljenja za propagandno potovanje v London.

Navezali so mnoge stike z novinarji da so časopisi objavili članke, ki so jih posredovali člani delegacije. Pokazalo se je, kako malo ali nič, je večina ljudi s katerimi so prišli v stik vedela o tem, kaj se je dogajalo v Julijski krajini. Prav tako niso vedeli, kaj je fašizem povzročil slovenski in hrvaški skupnosti, ki je živela pred drugo svetovno vojno v okviru italijanske države; ob vsaki priložnosti so morali predstavljati narodnoosvobodilni boj.

Resolucija, poslana E. Kardelju 1946.

Med drugim zasedanjem Sveta zunanjih ministrov so nadaljevali s srečanji z delegati držav, ki so sodelovale na zasedanju. Sestajali so se z ameriškiimi, angleškimi in sovjetskimi delegati in lobirali z vsemi možnimi sredstvi.

V tednih, ko so pričakovani zasedanja 21tih v Parizu, so obiskali predstavnike tistih držav, ki so bile na mirovni konferenci. Sprejeti so bili pri brazilskem, grškem, avstralskem, kanadskem, beloruskem poslaniku, ni pa jih hotela sprejeti belgijska delegacija. Med tem je pripotovala v Pariz nova delegacija iz Tržiča in Gorice, ki so jo sestavljali Jožef Štrukelj, Andrej Budal in Giovanni Borghesi, kajti upanje, da bi uspeli na pogajanjih in dosegli priključitev teh mest k Sloveniji, je bilo še vedno veliko. Ves čas, ko je bila delegacija Julijske krajine v Parizu, so dobivali s Primorske pa tudi iz drugih krajev Slovenije in Hrvaške številne resolucije, brzojavke in vzpodbude, ki so izražale vso podporo ljudi. Ko je bilo pariške misije konec, lahko sledimo Bevkovemu poročilu iz katerega je slutiti, da so se iz Pariza vrnili precej razočarani: "storili smo vse", pravi Bevk, "da bi bila široka javnost pravilno poučena o naših težnjah in o naši trdni, enotni volji. Rezultat je znan", nadaljuje Bevk "na konferenci štirih zunanjih ministrov je bil sprejet kompromisni predlog, ki je v ostrem nasprotju z voljo primorskega ljudstva". Bevk je še poudaril, da ni pričakovati, da bo na plenumu konference glede

bodoče meje padla drugačna odločitev, ampak da se lahko pričakuje, "ne da bi se vdajali prevelikim iluzijam, da bo na konferenci štirih zunanjih ministrov dosežen popravek največjih absurdnosti". Tu je mislil na hrvaški del Istre, predvsem pa na Tržič in na Gorico. Tudi tokrat so, kot se je malo pozneje pokazalo, pričakovali preveč.¹⁶

PNOO je torej deloval od jeseni 1945 dalje kot posvetovalni organ, svoje delo pa je poleg prizadevanj za priključitev Slovenskega primorja in Trsta usmeril še na socialno, kulturno prosvetno področje in na polje obnove. Angažirali so se pri številnih protestnih akcijah, demonstracijah, stavkah. V veliki stavki, ki se je pričela 1. 7. 1946 in je trajala 12 dni, zajela pa je celotno cono A, so odborniki NOO v zaledju Trsta, Gorice, Tržiča organizirali preskrbo za stavkajoče. Ta je kljub temu, da so jo pripadniki zavezniške civilne policije skušali preprečiti, prihajala po raznih poteh in kanalih v mesto.

Tudi delokrog NOO se je leta 1946 zmanjšal, ni pa delo prenehalo. Omejilo se je na ljudsko samopomoč, predloge, navodila in nasvete, ki so jih ljudje sprejemali in upoštevali, toliko bolj potem, ko so se zavezniški vojaki v raznih demonstracijah in protestnih manifestacijah obrnili proti njim.

Za obdobje od jeseni 1945 do februarja 1947 lahko trdimo, da je odnos ZVU - PNOO dajal pečat življenju v coni A. Obstajala je stalna napetost, ki je segala od sodelovanja v redkih primerih, do silnih zaostritev, ki so se kazala v zasedanju sedežev NOO, plenjenju njihovih arhivov, aretacijah članov NOO, itd. V takem vzdušju, se je končala prva etapa boja za meje v letih 1945 - 1947.

Zasedanje Sveta zunanjih ministrov v New Yorku, ki je bilo med 4. 11. in 12. 12. 1946 je le izdelalo dokončna besedila mirovnih pogodb, kot so bile sprejete na pariški mirovni konferenci. Pri razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo ni bilo nikakršnih sprememb. Jugoslavija je dobila po pariški mirovni pogodbi, ki je bila podpisana 10. 2. 1947, ozemlje provinc Zadar, Reka, večino ozemlja provinc Pula, Gorica ter del province Trst. (cca 7382 km, od tega Slovenci 3982 km).¹⁷

Tako lahko zaključimo s sklepom, da je PNOO odigral pomembno vlogo v podporo uradni jugoslovanski delegaciji na pogajanjih za določitev meje med Jugoslavijo in Italijo. Ta velik napor, ki je bil vložen v priprave za sprejem razmejitvene komisije, delovanje delegacije v Franciji itd. nam

¹⁶ AS/PNOO, fasc. 13/II/2, Zapisnik seje predsedstva PNOO, 15. 6. 1946.

Fasc. 1/VI, Zapisnik izredne seje predsedstva PNOO, 8. 10. 1946.

Bože Milanović, *Moje uspomene ...* str. 139 - 152.

France Bevk, *Pot v svobodo*, Ljubljana, 1953, str. 207 - 228.

¹⁷ Janko Jeri, *Tržaško vprašanje ...* str. 183 - 185.

potrjuje, da do konca ni nehal s prizadevanji. Ko pa je bila 10. 2. 1947 podpisana pariška mirovna pogodba, so na seji glavnega odbora PNOO, ki je bila 23. 2. 1947, sprejeli sklep, da se PNOO razide "ker mu je bilo s to razmejitvijo onemogočeno izvrševanje onih nalog, za katere je bil poverjen od primorskega in tržaškega ljudstva."¹⁸

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tätigkeit des regionalen Volksbefreiungsausschusses für das Slowenische Küstenland und Triest im Hinblick auf die Problematik der Grenze zwischen Italien und Jugoslawien 1945 - 1947

Der regionale Volksbefreiungsausschuß für das Slowenische Küstenland und Triest - Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst (im weiteren PNOO) wurde am 19. September 1944 gewählt, Vorsitzender wurde France Bevk. Der Regionalausschuß war mit der Verwaltung des gesamten Slowenischen Küstenlandes betraut. Es wurde ein Netz von Volksbefreiungsausschüssen aufgebaut, Wahlen wurden abgehalten und mit Hilfe von Sektoren, Sektionen und Kommissionen eine Verwaltung errichtet. Nach Kriegsende, im Mai 1945, verlegte der PNOO seinen Sitz nach Triest, wo man schleunigst eine Zivilverwaltung zu errichten begann, so wie sie bereits im Herbst 1944 entworfen worden war. Diese Bestrebungen auf dem Territorium des Küstenlandes wurden unterbrochen durch das Belgrader Abkommen, das man am 9. Juni 1945 notgedrungen unterzeichnen mußte und durch welches das Slowenische Küstenland in zwei Zonen (durch die sog. Morganlinie) aufgeteilt wurde. In der unter Alliierte Militärverwaltung gestellten Zone A begannen die Alliierten durch zahlreiche Anordnungen und Erlässe ihre Verwaltung zu etablieren, die Führung des PNOO entschied sich folglich, unter den von der Alliierten Militärverwaltung diktierten Bedingungen bei der Verwaltung der Zone A nicht mehr mitzuarbeiten.

Der PNOO wirkte seit Herbst 1945 als ein Beratungsorgan, seine Bemühungen konzentrierten

sich auf die Angliederung des Slowenischen Küstenlandes und Triests an Jugoslawien, weil die Frage von Julisch-Venetien und die der Abgrenzung zwischen Jugoslawien und Italien kurz nach Ende des Krieges auf die weltpolitische Tagesordnung kamen. Bei den PNOO von Triest und Görz wurden Studiensektoren gegründet, die in Zusammenarbeit mit der Sektion für Grenzfragen in Ljubljana (Odelek za mejna vprašanja), geleitet von Lojze Ude, und mit dem Belgrader Institut zur Erforschung internationaler Fragen (Inštitut za proučevanje mednarodnih vprašanj) (Dr. Fran Zwitter) ihren Beitrag bei der Entstehung verschiedener Werke und Aufgaben leisteten, die die Berechtigung der Forderungen auf Angliederung des Slowenischen Küstenlandes und Triests an Jugoslawien beweisen sollten. Sie wirkten intensiv bei der Vorbereitung und Herausgabe zahlreicher Publikationen, Studien und Büchern in verschiedenen Sprachen mit, wozu die angesehensten slowenischen Wissenschaftler herangezogen wurden. Sie halfen bei der Ende August 1945 durchgeführten Unterschriftenaktion zur Angliederung des erwähnten Gebiets an Jugoslawien. Groß war ihr Engagement auch bei der Ankunft der internationalen Grenzkommission, die viele Städte und Orte im Slowenischen Küstenland, im Görzer Gebiet, in Julisch-Venetien und in Istrien besichtigte und die nationale Zusammensetzung der Bevölkerung feststellte. Bei dieser Gelegenheit wurde vom PNOO eine Gedenkschrift fertiggestellt, die den Mitgliedern der Grenzkommission in Triest überreicht wurde. Sie nahmen auch an zahlreichen Kundgebungen und Manifestationen teil, wirkten beim Sammeln und Verschicken von Resolutionen und Telegrammen an alle an den Verhandlungen über die Abgrenzung zwischen den beiden Staaten beteiligten Personen mit, ferner bei der Vorbereitung einer Ausstellung über die Slowenen und ihren Volksbefreiungskampf und formierten eine Delegation aus Julisch-Venetien, die vom Vorsitzenden des PNOO France Bevk geleitet wurde und im Frühjahr 1946 nach Paris abreiste. Dort setzte sie ihre Propagandatätigkeit fort, informierte die breite Öffentlichkeit über die in Julisch-Venetien lebenden Slowenen und über ihre Forderung nach Angliederung an Jugoslawien. Die Forderungen des PNOO nach der neuen Abgrenzung zwischen Jugoslawien und Italien erreichten ihren Höhepunkt in der ersten Hälfte des Jahres 1946. Mit der Unterzeichnung des Pariser Friedensvertrags am 10. Februar 1947 war die erste Periode des Kampfes um die Grenze zu Ende, was auch den Beschluß über die Auflösung des PNOO herbeiführte.

¹⁸ AS, PNOO, fasc. 13/II, Poročilo na seji Glavnega odbora PNOO, 23. 2. 1947.